

Savremeni multikulturalizam i liberalizam kao spor između dve koncepcije prava i nacije

Problem tradicije je neodvojiv od problema nacije. Na to ukazuje i činjenica da različite koncepcije nacije imaju i različit odnos prema tradiciji. To posebno dolazi na videlo ukoliko se razmotri odnos koji prema tradiciji imaju dve osnovne koncepcije nacije. Jedna bi se mogla nazvati primordijalističkom. Druga liberalnom.

Ona prva posmatra naciju kao prepolitičku kategoriju i utoliko je nužno dovodi u vezu sa kolektivnom memorijom zasnovanoj na zajedničkom poreklu i kulturi koja se interpretira kao proizvod zajedničke istorije. Drugim rečima, iz perspektive te koncepcije, nacionalni identiteti se posmatraju kao dugotrajnim posredovanjem osobene tradicije nastala datost koja može postojati i pre nego što nađe svoj izraz u pravno-političkim pojmovima. Otuda se pojmom nacije mogu obeležiti i one zajednice ljudi istog porekla koje su integrisane geografski i kulturno putem zajedničkog jezika i običaja, dakle zajedničke tradicije, ali koje još nisu integrisane politički u formi državne organizacije. Organizovanje nacije u državu, sledi li se logika primordijalističkog shvatanja, ne shvata se kao nešto što bi moglo dovesti u pitanje ovako shvaćen pojam nacije; štaviše, na državu se tu gleda kao na instituciju koja će formalno-pravno štiti osobenu tradiciju koja je u osnovi date nacije. Pošto se ovakva država stavlja u funkciju zaštite date tradicije kao nečeg što je nužno partikularno, ona sebe ne može izraziti u čistim formalno-pravnim terminima, jer bi tada zadobila univerzalni oblik koji bi morao biti neutralan prema partikularnim tradicijama. Naravno, u svojim elastičnijim varijantama, ona se može u manjoj ili većoj meri otvoriti prema elementima univerzalne države, ali nikad radikalno, jer bi u tom slučaju morala odustati od zaštite osobene tradicije kao svog supstancijalnog temelja. Tradicionalnom filozofskom terminologijom rečeno, primordijalistička teorija ne može ni u jednoj svojoj verziji prihvatiti stanovište o radikalnom razdvajanju etosa i nomosa.

Saobrazno tome, njoj odgovara partikularna koncepcija personalnog identiteta, tj. stanovište da osobe razvijaju svoje samorazumevanje, svoje koncepcije dobra i pravde i svoju sposobnost za normativne sudove jedino u *kontekstima* posebne zajednice, tj. posebne tradicije. Ono što je, međutim, odlučujuće za razumevanje primordijalističke teorije jeste činjenica da ona tu partikularističku koncepciju osobe nužno dovodi u vezu sa kritikom stanovišta o neutralnosti pravnih principa u odnosu na etos. Po njoj su dakle koncepcije osobe, morala, prava i racionalnosti neodvojive od supstancijalnih horizonata određenog načina života, određenog etosa. Kao što ne mogu postojati beskontekstualne, "impersonalne" osobe, isto tako ne mogu postojati ni prema određenom kontekstu neutralni ili nepristrasni moral, pravo i razum.

Otuda je sa stanovišta primordijalističke koncepcije sopstvo uvek situirano, za konkretnu zajednicu vezano sopstvo. Sa tog stanovišta, "kontekst pravde" mora biti neka zajednica koja zahvaljujući svojim istorijski razvijenim vrednostima, praksama i institucijama

– dakle, zahvaljujući svom identitetu – obrazuje normativne horizonte koji su konstitutivni za identitet njenih članova i zato i za norme pravde. Jedino *unutar* tih vrednosnih horizonata moguće je postaviti pitanja kao što su šta je dobro i validno za datu zajednicu i odgovoriti na njih. Principi pravde koji se izvode iz date zajednice kao konteksta, validni su samo unutar njega i mogu se realizovati samo u tom kontekstu; svi pokušaji opravdavanja normi na osnovu davanja prioriteta individualnim pravima ili formalnim procedurama neutemeljeni su jer se pokazuju kao spoljašnji i tuđi bilo kom kontekstu; oni postuliraju nekontekstualizovanu, nesituiranu "apstraktnu osobu" za koju se pretpostavlja da odlučuje o pitanjima pravde na "impersonalizovan" i "nepriistrasan način, nezavisno od svog u zajednici konstituisanog identiteta.

Za razliku od primordijalističke koncepcije koja u svom čistom vidu ne implicira distinkciju između običajnosne zajednice i političke zajednice, jer ovu poslednju posmatra kao nešto što ima svoje ukorenjenje u onoj prvoj, liberalno shvatanje usmereno je upravo ka tome da političku zajednicu oslobodi ove njene zavisnosti od običajnosne zajednice. To podrazumeva uspostavljanje radikalne razlike između ovih zajednica kad je reč o načinima njihove konstitucije. Pošto se običajnosna zajednica, kao što je već naznačeno, integriše na osnovu zajedničkog porekla, tradicije i jezika, to onda znači da politička zajednica ne može svoj identitet izvoditi iz zajedničkih etničkih i kulturnih obeležja svojih članova, tj. da se njeni konstitutivni principi ne mogu dovoditi u vezu sa kulturno-etničkim terminima. Dosledno sleđenje tog zahteva nužno vodi definisanju političke zajednice u čisto formalnim terminima, tj. njenom postavljanju kao zajednice čija je bit data univerzalizovanom procedurom.

Po liberalima, ne postoji od procedura nezavisni kriterijum pravde jer se procedure posmatraju kao ono što garantuje da će rezultat biti pravičan. Pojmom proceduralizma je određen *eminentno* liberalni pogled na državu. Što su državne procedure formalnije i besadržajnije, to su one bliže liberalnom idealu univerzalnosti koji se može najbolje iskazati pojmom "prazne" univerzalnosti. Poistovećivanje suštine države sa procedurama ili, što je isto, izmeštanje *telosa* iz nje, implicira instrumentalističku koncepciju države: država više ne figurira kao najviši, intrinzični cilj ljudskog života, već kao sredstvo za obezbeđivanje uslova pod kojima pojedinci mogu sami formulisati ciljeve svoga života i vlastitu koncepciju onoga što su stari podvodili pod kategoriju *eudaimonia*, kategoriju sreće.

Odbacivanje ideje zajedničkog supstancijalnog dobra implicira premeštanje njegovih sastavnih momenata u sferu vandržavnog, tj. *odvajanje* ovih momenata od države, čime se otvara prostor da se država konstitucionalizuje kao do kraja formalizovana struktura izražena u univerzalizovanim pravilima igre koja su, kao takva, otvorena za sve ideologije, moralne nazore, religije, načine života, etnose itd. osim za one koji bi doveli u pitanje sama ova pravila igre. Jer, samo ona država koja, prilikom svoje konstitucionalizacije, apstrahuje od bilo koje partikularne koncepcije dobra može zadobiti onaj formalno-pravni okvir unutar kojeg njeni pripadnici mogu slediti bilo koju posebnu koncepciju dobra. Primera radi, država čiji bi konstitutivni principi bili ideološki, moralno, religiozno, etnički određeni, bila bi formalno-pravno zatvorena za pristalice drugačijih koncepcija ideologije, morala, religije itd. Prema tome, puna desupstancijalizacija državnog identiteta podrazumeva njegovu punu

formalizaciju i univerzalizaciju čime se otvara prostor za *razlike* između članova društva: jer njegove članove više ne drži na okupu od strane države osnaživano supstancijalno jedinstvo zasnovano na nekoj posebnoj koncepciji pravde, tj. dobrog života, već zajednička pravila igre, koja su, baš zato što su univerzalna i čisto formalna, ravnodušna prema svakom posebnom sadržaju i utoliko otvorena za ideološke, religiozne, moralne, običajnosne itd. razlike. Za razliku od zakona antičkog polisa kojima je regulisan sadržaj društvenog života njegovih građana, njihove *dužnosti* i *obaveze* kao članova zajednice, moderni zakoni dati su u vidu *negativnih* propisa i utoliko se njima ne fiksira obavezujući sadržaj društvenog života pojedinaca, tj. zajedničko dobro koje bi oni morali da slede, već polje onoga što je članovima društva zabranjeno; sve ostalo spada u domen njihovih *prava* u koji se država ne sme mešati, već ga, štaviše, mora jemčiti. Time se u modernim zemljama sfera društva postavlja kao u odnosu na državu autonomna sfera u kojoj je pojedinac oslobođen od mešanja javne vlasti. Utoliko moderna sloboda nije, kao što je to bio slučaj u antičkim vremenima, *participacija* članova zajednice u zajedničkom dobru, u *res publica*, već sloboda od države, sloboda kao lična autonomija, kao sloboda izbora između različitih ideoloških, etičkih, religioznih alternativa koja, pošto je zasnovana na ličnoj autonomiji, uključuje i slobodu revizije i napuštanja izabranih opcija na osnovu novih informacija i iskustava. Upravo zbog ovog radikalnog razdvajanja javnog i privatnog identiteta, pojedinci mogu da slobodno menjaju svoja ideološka, moralna i religiozna uverenja, svoj etnički identitet, čak državljanstvo, a da istovremeno njihov javni identitet ostane nepromenjen jer im se i dalje jemče ista građanska i politička prava. Zato u ovakvom društvu vladaju ne pozitivne, sadržajno određene slobode, već *negativne* slobode koje se zasnivaju na slobodi izbora koja je ograničena samo onim što je zabranjeno, a zabranjene su samo one alternative koje predstavljaju alternativu načelu slobode izbora.

Ako se između partikularnih koncepcija zajedničkog dobra i partikularnih kultura stavi znak jednakosti, tj. ako se posebna kultura posmatra kao specifični način života neke kulturno-etničke grupe koji uključuje sleđenje posebne ideologije, religije, etike, običajnosti, onda se desupstancijalizacija javne sfere može interpretirati kao njeno apstrahovanje od posebnih kultura, čime se ova javna sfera postavlja kao kulturno *neutralna*. Utoliko se desupstancijalizacija državnog identiteta posmatra, iz čiste liberalne perspektive, kao njegova *dekulturalizacija* (oslobađanje od kulturnih sadržaja). Ova dekulturalizacija ili, što je samo druga strana jednog te istog procesa, depolitizacija kulture iskazuje se i kao radikalno razdvajanje kulturno-etničkog i državno-političkog identiteta ili, izraženo u tradicionalnim filozofskim kategorijama, kao razdvajanje *etosa* i *nomosa*. Baš zato što je odvezan od etosa, tj. od kulturno-etničkog identiteta kao nečega što je uvek partikularno, *nomos*, tj. državno-pravni identitet postaje apstraktan, bezsadržajan, čista normativna struktura koja kao takva mora poprimiti univerzalnu formu. Ova radikalna apstraktnost, formalizovanost i univerzalnost modernih zakona pokazuje se, sa stanovišta liberala, nužna ukoliko se hoće da oni budu u potpunosti nediskriminatorni i inkluzivni, tj. načelno otvoreni za pristalice svih mogućih etosa. Naime, zakoni moderne države moraju apstrahovati od krvi i tla, od bilo koje veroispovesti, tradicije i ideologije da bi se postavila formalno-pravna mogućnost da čovek sa bilo kojeg tla, bilo koje krvi, veroispovesti, ideologije, staleške pripadnosti itd. postane njen član. Utoliko između moderne liberalne i otvorene države postoji konceptualna veza.

Neka država se može postaviti neutralno prema posebnim dobrima posebnih kultura samo pod uslovom da se uspostavi primat individualnih nad kolektivnim pravima. Jer, ukoliko bi pojedinci sticali svoja individualna prava tek kao pripadnici određenih kulturno-etničkih grupa, tada bi pripadništvo određenoj kulturnoj grupi prethodilo individualnim pravima ili, što je isto, tada bi određeni kulturno-etnički sklop prethodio konstituciji države i otuda je određivao. Tolerantnost države prema razlikama u pogledu prirode dobra implicira to da nijedno posebno dobro ne pripada samom određenju države. Zato je primat individualnih prava uslov bez kojeg nema liberalne države. Primat individualnih prava pak, doveden do svog logičnog zaključka, znači da pojedinac prethodi zajednici, utoliko što od njegove volje zavisi njen politički oblik. Liberali su pojedinca stavili na pijedestal izvornog nosioca prava na osnovu pojma prirodnih (predruštvenih) prava koji su formulisali teoretičari tzv. društvenog ugovora, pre svega Džon Lok, kako bi izvršili radikalnu kritiku do tada vladajućih organicističkih teorija po kojima je država totalitet koji prethodi svojim delovima i koji je viši u odnosu na njih zbog čega se ne može dopustiti nimalo slobode za područje delanja pojedinca koje bi bilo nezavisno od celine. Preokrećući osnovni postulat organicističke koncepcije, pristalice društvenog ugovora zapravo tretiraju državu kao veštačku tvorevinu koja nastaje dobrovoljnom saglasnošću zainteresovanih pojedinaca o njenom političkom obliku, saglasnošću koja uključuje i dobrovoljno odricanje ovih pojedinaca od dela svojih prirodnih, predržavnih prava koja se prenose na državu koja pak, za uzvrat, mora svojim članovima garantovati individualna, od države nezavisna prava. Ovaj hipotetički oblik prirodnih, predruštvenih prava omogućuje teoretičarima društvenog ugovora da pojedince koji konstituišu državu posmatraju naprosto kao apstraktne pojedince, nezavisno od njihovog društvenog identiteta, tj. nezavisno od njihovog kulturno-etničkog i staleškog određenja, čime se ova određenja postavljaju kao irelevantna za konstituciju države, odnosno kao nešto što pripada privatnom a ne javnom identitetu.

Ta irelevantnost kulturno-etničkog određenja za konstituciju države implicira stav da kulturno-etničko pripadništvo ne može biti osnov za sticanje bilo kakvih prava. Saobrazno tome, kulturno-etničke grupe ne mogu se posmatrati kao političke jedinice u bilo kom smislu, tj. njima se ne mogu dodeliti bilo kakva posebna kulturna i politička prava: pravo na zaštitu vlastite kulturne posebnosti (samouprava), pravo na specijalnu političku zastupljenost i tome slično. Ovakav pristup liberala tom problemu nije bio posledica njihovog nipodaštavajućeg odnosa prema pitanjima kulturnog pripadništva niti njihove odbojnosti prema kulturnom pluralizmu. On je proisticao iz njihovog doslednog sleđenja individualističke paradigme i njihovog uverenja da ova paradigma na posredan način štiti i grupe, jer garantuje bazična građanska i politička prava svim pojedincima nezavisno od toga kojoj grupi oni pripadaju. Bazična ljudska prava u koja spada i sloboda udruživanja, upražnjavaju se – smatraju oni – u zajednici sa drugima i tako obezbeđuju grupni život u svojoj raznovrsnosti.

Čistom građanskom principu, dakle, imanentan je državno-teritorijalni pojam nacije koji je potpuno očišćen od kulturno-etničkog elementa što implicira izjednačavanje nacionalnosti i državljanstva ili, što je isto, odvajanje etniciteta od države i njegovo izmeštanje u sferu civilnog društva. Otuda se na koncepciji radikalnog individualizma zasnovana država mora tretirati kao kulturno-etnički neutralna instanca. Svako uzdizanje kulturno-etničkih grupa iznad nivoa civilnog društva, u javnu sferu, tj. svako dodeljivanje

javnog priznanja ovim grupama, značilo bi odstupanje od čistih liberalnih principa, u ovoj ili onoj meri. Jer bi svaki takav pokušaj implicirao to da se prava dodeljuju *zavisno*, a ne nezavisno od kulturnog pripadništva, tj. da kulturno-etničko pripadništvo služi kao osnova za sticanje prava, da pojam nacije nije potpuno očišćen od kulturno-etničkog elementa, da su kulturno-etnički elementi relevantni za konstituciju javno-političke sfere, da se načelo jednakog tretmana svih subjekata u društvenoj sferi zamenjuje načelom nejednakog tretmana, čime se dovodi u pitanje status države kao neutralne instance itd.

Naravno, pošto je ovde reč o idealnom modelu organizacije liberalne države, o čistom teorijskom konstrukt u kojem se apstrahuje od dejstva kontingentnih istorijskih elemenata, u procesu njegove primene na različite istorijske kontekste dolazilo je do manjeg ili većeg odstupanja od njega, pri čemu, ako je reč o modernim demokratijama, ta odstupanja nisu ugrozila minimum pretpostavki liberalno-građanske države.

Iz dosad rečenog o pojmu liberalne države/nacije vidi se da on nije lako spojiv sa multikulturalizmom, pošto je taj savremeni pokret u stvari specifična varijanta primordijalizma. Ovo otuda što kamen temeljac multikulturalizma kao takvog predstavljaju posebna prava koja se stiču na osnovu kulturno-etničkog pripadništva. Bez institucionalizacije tih prava ne može biti multikulturalizma kao takvog. Nasuprot tome, fundament liberalizma predstavljaju prava koja se stiču nezavisno od kulturno-etničkog pripadništva, dakle univerzalna prava. I upravo iz ovih bitno različitih polaznih tačaka proističe osnovna kontradikcija između ove dve koncepcije koja postaje to veća što se više probija tendencija da se kulturno-etničko pripadništvo posmatra kao isključivi osnov za sticanje prava, tj. tendencija da se sticanje prava na osnovu kulturno-etničkog pripadništva uzdigne na nivo opšteg principa. Naime, uzdizanjem ovakvog načina sticanja prava na nivo opšteg principa bio bi ukinut primat individualnih prava i uspostavljen primat grupnih prava. Jer, pojedinci bi sticali svoja prava ne nezavisno od svojih kulturno-etničkih određenja već tek kao članovi određene kulturno-etničke zajednice: kulturno-etničko pripadništvo bi bilo nužan uslov za dobijanje individualnih prava, tj. ovo pripadništvo bi predeterminisalo sticanje individualnih prava i utoliko bi same kulturno-etničke grupe, tj. interpretatori njihove volje, bile ovlašćene na to da svojim pojedinačnim članovima daju njihova prava nezavisno od njihove volje. Jasno je da nijedan liberal, ma kojoj varijanti liberalizma bio sklon, ne bi mogao da prihvati ovakav način sticanja prava kao opšti princip jer bi se njime u potpunosti potro princip lične autonomije. Sve dok zahtev za posebna prava kulturno-etničke grupe predstavlja izraz slobodno izražene individualne volje njenih članova, naći će se liberala koji će ovakav zahtev smatrati legitimnim ili koji ga bar neće apriori odbiti iz prostog razloga što njime nije doveden u pitanje osnovni liberalni princip - prvenstvo individualnih prava. Ali, sve dok je zajemčeno prvenstvo individualnih prava, posebna grupna prava ne mogu počivati na svom autohtonom temelju, tj. ne mogu biti zaštićena na nivou principa jer je individualna volja promenljiva stvar, nešto što može varirati ne samo od od jednog konteksta do drugog, već i unutar jednog te istog konteksta: volja članova neke kulturne grupe unutar jedne te iste države može biti različita u različitim periodima vremena. Ova sekundarnost posebnih prava, tj. njihova zavisnost od promenljivih čudi individualne volje, koja ih može učiniti spojivim sa liberalnom teorijom, nužno im pridaje kontekstualni karakter, karakter nečega što u liberalno ustrojenoj državi može, ali i ne mora postojati, ma koliko populacija date države bila krajnje heterogenog kulturno-etničkog sastava. Primera radi, zahtev Kvebeka za visoki stepen

političke autonomije koji je obrazložen u terminima njegove kulturno-etničke osobenosti, nemali broj liberala može posmatrati kao realnost koja se ne može ignorisati, pošto je taj zahtev izraz volje ogromne većine Kvebečana, ali to ne znači da se on može postaviti kao opšte pravilo: recimo, u multikulturnim zemljama kakve su SAD i Francuska, kulturno-etničke grupe nemaju posebna prava, što ne znači da ove demokratije neuspešno funkcionišu. Sve zavisi od konkretnog konteksta. Ali ove kontekstualne razlike mogu se slobodno ispoljiti upravo zahvaljujući principu slobodnog izražavanja individualne volje. Zahtev za posebna grupna prava može imati, iz liberalne perspektive posmatrano, status legitimnog zahteva samo ukoliko iza njega stoji slobodno izražena volja članova date grupe. Ako se pak posebna prava postave na vlastitu, autohtonu osnovu i utoliko izgube sekundarni, tj. kontekstualni karakter, ona će prestati da budu na bilo koji način spojiva sa liberalizmom, jer se u tom slučaju ne bi radilo samo o odstupanju od čistih liberalnih načela, već o njihovom radikalnom odbacivanju. Naime, tada bi kulturno-etničkoj grupi pripao status nosioca originernih prava, dok bi prava pojedinaca, kao pukih nosioca kolektivnog identiteta, bila isključivo posledica njihovog grupnog pripadništva. Dakle, između različitih modaliteta posebnih prava i liberalnih demokratija ne postoji *konceptualna* već samo istorijsko-kontingentna veza.

S druge strane, između primata individualnih prava i moderne predstavničke demokratije postoji konceptualna veza, utoliko što je ovaj primat nužan uslov za ovaj politički oblik vladavine: uslov bez kojeg ne može biti moderne liberalne demokratije. Stoga sve liberalno-demokratske političke zajednice moraju biti konstituisane kao države građana u kojima njeni članovi stiču neposredno svoja građanska prava, a ne posredstvom svog pripadništva kulturno-etničkoj grupi. Da li će ove političke zajednice biti samo države građana ili će one biti konstituisane i kao multikulturne države u kojima posebne kulturno-etničke zajednice uživaju posebna prava, zavisi od kontekstualnih razloga. Ukoliko bi sticanje prava na osnovu kulturno-etničkog pripadništva zadobilo status obavezujućeg bazičnog načela, države koje bi sledile to načelo kao svoj konstitutivni princip ne bi se mogle uspostaviti kao države u kojima vlada princip jedan čovek-jedan glas, tj. kao građanske države iz prostog razloga što bi tada pripadništvo kulturno-etničkoj grupi prethodilo sticanju individualnih prava. Naime, tada bi grupa a ne pojedinac egzistirala kao izvorni nosilac prava ili, što je isto, tada bi bio uspostavljen primat kolektivnih prava nad individualnim pravima čime bi se razorio sam pojam građanske države čiji je sastavni momenat primat individualnih prava. Dakle, zavisno od kontingentnih istorijskih okolnosti, posebna prava mogu biti sastavni momenat neke konkretne liberalne demokratije koji služi kao korektiv ili kao dopuna bazičnom pravilu jedan čovek-jedan glas, ali ova posebna prava ne pripadaju samom pojmu demokratske države jer nisu njen nužan momenat. Otuda tako nešto kao što je opšta liberalna teorija grupnih prava nije moguće, jer se zahtevi za posebna prava kulturno-etničkih skupina ne mogu pravdavati konceptualnim, već jedino kontekstualnim razlozima. Ono što je moguće jeste samo formulacija uslova koje takvi zahtevi, ukoliko se istaknu, moraju zadovoljiti da bi bili spojivi sa minimalističkom liberalnom koncepcijom. Napetost između zagovornika manjinskih prava i liberala proističe iz činjenice što su ovi prvi, makar i prećutno, prinuđeni da rehabilituju ono od čega liberali hoće da apstrahuju bar na konstitucionalnom nivou - kulturno-etnički pojam nacije, jer se manjinama mogu obezbediti posebna prava samo na osnovu argumentacije da je kulturno-etničko pripadništvo relevantno za državno-političku

konstituciju. Radikalizacija ove argumentacije kojom se kulturno-etničko pripadništvo uzdiže na rang bazičnog konstitutivnog principa državne organizacije vodi nužno koncepciji ne multikulturne već monokulturne države, dakle koncepciji supstancijalno utemeljene države koju su liberali hteli da radikalno demontiraju. Implicitna pretpostavka multikulturalista je da je neetnički pojam nacije mit u tom smislu što se u stvarnom životu ogromna većina ljudi ponaša u skladu sa kulturno-etničkim shvatanjem nacije ne samo na nivo privatnog već i na nivou političkog domena (recimo, velika većina ljudi će, po njima, ispoljavati tendenciju da glasa za kandidate koji potiču iz njihovog kulturno-etničkog "bekgrunda"). Ako je to tačno, onda će institucionalizacija neetničkog pojma nacije koja podrazumeva striktno poštovanje načela jedan čovek-jedan glas ići na ruku većinskoj kulturno-etničkoj grupi jer će se tom institucionalizacijom zamaskirati ono što se na nivou fakticiteta stvarno dešava, naime činjenica da će se članovi većinske nacije, pri glasanju, rukovoditi ne političkim već pre svega kriterijumima kulturno-etničke pripadnosti, čime će kandidati koji po svome kulturno-etničkom identitetu pripadaju manjinskim grupama doći u podređen položaj. Time će principi koji insistiraju na neizdiferenciranom građanstvu, jednakom tretmanu svih, na razdovjenosti kulturno-etničkog i državno-političkog, tj. na kulturno-etničkoj neutralnosti državne instance zapravo služiti kao formalno-pravno pokriće za majorizaciju manjinskih nacija od strane većinske nacije. Rečju, građanska država zasnovana na principu radikalnog individualizma postaje u realnom životu instrument za dominaciju većinske kulturno-etničke nacije. Zato treba, smatraju komunitarci, priznati političke implikacije potrebe najvećeg broja ljudi da se vezuju za svoje kulturno-etničke zajednice ili nacije shvaćene u kulturno-etničkom smislu. To jest, treba ovim zajednicama pribaviti javno priznanje tako što će im se dodeliti posebna kulturna i politička prava. Pošto većinska nacija ima sve pretpostavke za razvoj svoje vlastite kulture i za upražnjavanje svojih političkih prava već samim tim što je većinska, ova posebna prava treba rezervisati za manjinske etnose i nacije. Dakle, multikulturni pokret je neodvojiv od tendencija reafirmacije kulturno-etničkog pojma nacije. Što je radikalniji, i ta tendencija je radikalnija.

Polazišna metodološka slabost komunitarne kritike liberalizma leži u njenoj neadekvatnoj interpretaciji teorije društvenog ugovora i s njom povezanih pojmova predruštvenog čoveka i prirodnog stanja na kojima počiva liberalni postulat o primatu individualnih prava nad zajedničkim dobrom. Ova interpretativna neadekvatnost proizlazi iz deskriptivnog čitanja ključnih pojmova teorije društvenog ugovora na osnovu kojeg se liberalna teorija optužuje za apstraktnost i atomističku koncepciju pojedinca i društva. Međutim, ključni pojmovi ugovorne teorije nisu deskriptivni i empirijski, već normativni. Apstrakciju predruštvenog čoveka ne treba dovoditi u vezu ni sa jednim vidom empirijske egzistencije čoveka iz prostog razloga što empirijski čovek uvek egzistira u ovom ili onom sklopu društvenih veza. Utoliko teza pristalica društvenog ugovora da je pojedinac ono prvo, što prethodi uspostavljanju društva ne implicira tezu da pojedinac ontološki prethodi društvu. Lok je svakako znao za banalnu činjenicu da čovek ne može egzistirati u izolaciji od drugih ljudi, tj. u društvenom vakumu. O tome, između ostalog, svedoči i njegov eksplicitan iskaz da pojedinčeva uverenja proizilaze iz društvene komunikacije. Uostalom, sami liberalni ideali i institucije (religiozna tolerancija, predstavnička vlast, sloboda udruživanja, tržišna ekonomija) nezamislive su u odsustvu guste mreže društvenih odnosa. Međutim, jezik Lokove teorije

društvenog ugovora nije jezik konkretnog i stvarnog iskustva društvenog života već jezik univerzalnih prava koji mora pojedinca posmatrati u apstrakciji od konkretnih uloga i konkretnih identiteta koje on može imati u društvu kao takvom, jer samo na taj način može svaki pojedinac, bez obzira na njegovu konkretnu društvenu ulogu i konkretni društveni identitet, zadobiti status nosioca jednakih prava. Bez ove apstraktnosti, individualna prava se ne mogu postaviti kao ono što prethodi vršenju društvenih uloga, tj. uspostavljanju konkretnog identiteta, pri čemu primat individualnih prava valja shvatiti kao pravo pojedinaca da slobodno biraju koju će društvenu ulogu vršiti, tj. kakav će biti njihov kulturno-etnički identitet. To što se, na primer, neki pojedinac izjašnjava u jednom momentu kao Nemačkin koji je pristalica konzervativne ideologije i katoličke religije, ne znači da on nema pravo da se u nekom drugom momentu, ukoliko to želi, deklarira kao kosmopolita koji preferira ateizam i levičarsku ideologiju. Dakle, kategorije kao što su predruštveni čovek ili apstraktni građanin nisu empirijske kategorije, već normativne konstrukcije kojima se određuje originarni nosilac prava čiji identitet mora biti apstraktan ukoliko se hoće da se ovaj status uniformno proširi na sve pojedince, nezavisno od njihovih konkretnih razlika. Univerzalnost prava nalaže njegovu apstraktnost. Nemajući jasnu svest o ovoj distinkciji između pravne norme i realnog života, koju liberali prave, multikulturalisti upućuju na adresu liberala niz neopravdanih prigovora. Tako oni tvrde da liberalna koncepcija osobe, apstrahujući od istorijskih kontingencija, apstrahuje upravo od onoga što odlučujuće utiče na stvaranje identiteta ljudi, pri čemu se ovde posebno cilja na primordijalne vezanosti. Ovaj tip prigovora kao da se nadovezuje na tip argumentacije koji je demonstrirao konzervativni antiliberal de Mestri tvrdnjom da je on sreo Francuze, Italijane i Ruse, ali ne i čoveka kao takvog: "Što se tiče čoveka kao takvog, izjavljujem da ga nisam nikad u životu sreo; ukoliko on postoji, meni je nepoznat". Međutim, ovde se gubi iz vida to da sasvim sigurno ne postoji nijedan liberal koji bi negirao trivijalnu činjenicu da čovek kao takav empirijski ne egzistira; tj. da čovek uvek egzistira kao konkretni pojedinac sa konkretnim atributima koji kao takav može biti – najčešće to i jeste – vezan i za primordijalne identitete i utoliko postojati, po samorazumevanju, kao etnički Francuz, etnički Italijan, Rus i slično, ali i kao kosmopolita. Ostavljajući po strani pitanje, šta je veća apstrakcija: Francuz ili Bretonac, kao i pitanje po kom osnovu bi kosmopoliti sticali građanska prava u svetu u kojem bi njihovo sticanje bilo nužno posredovano pripadništvom etničkoj grupi, ovde valja istaći da liberali pri postavljanju pojma apstraktne osobe kao pravnog subjekta apstrahuju od istorijskih kontingencija ne zato što zanemaruju njihov značaj za formiranje ličnog identiteta realnih ljudi, već upravo zato da bi se oblikovao model po kojem svaki pojedinac, bez obzira na svoj, zahvaljujući dejstvu istorijskih kontingencija, formirani identitet, može zadobiti status izvornog nosioca prava, uključiv i onoga pojedinca koji je, po samorazumevanju, vezan za primordijalne identitete. Liberalna koncepcija pravne osobe koja ne pretpostavlja nijednu posebnu koncepciju dobrog života ima strogo političko i pravno značenje i ona nije usmerena na to da negira očitu realnost primordijalnih vezanosti u društvenom životu. U slučajevima u kojima je ta vezanost toliko jaka da pripadnici neke etničke skupine u ogromnoj većini zahtevaju posebna politička prava, teško je, ukoliko se sledi načelo slobodnog pristanka, taj zahtev ignorisati jer se njegovom realizacijom, ma koliko da bi ona značila odstupanje od liberalne logike, ne dovodi u pitanje primat individualnih prava. Međutim, uzdizanje sticanja prava po osnovu kulturno-etničkog pripadništva na nivo

opštevažećeg pravila, na nivo modela, bilo bi za sve liberale neprihvatljivo jer bi to razorilo temeljni liberalni princip – primat individualnih prava nad zajedničkim dobrom.

Dobra strana multikulturalizma je ta što on čisti liberalni model države suočava sa realno-istorijskim kontekstom, tj. sa problemima koji proističu iz stvarnog života i koji se često mogu razrešiti jedino kombinovanjem elemenata liberalne i primordijalističke koncepcije. Ali središnja kontradikcija multikulturalizma mogla bi se iskazati pitanjem: ukoliko je tačno da će velika većina ljudi ispoljavati težnju da se veže za vlastitu kulturu, zašto bi ta logika važila samo za pripadnike manjinskih kultura, a ne i za članove većinske kultuno-etničke grupacije.

*Auror je pisac više knjiga iz političke filozofije i priređivač zbornika *Nacija, kultura i građanstvo*.